
ПРАВА ЛЮДИНИ, ДЕРЖАВА, СУСПІЛЬСТВО

DOI 10.31558/2518-7953.2018.1-2.1

УДК 34.01

Ю. В. Гоцуляк

доцент кафедри теорії та історії держави і права
та адміністративного права
Донецького національного
університету імені Василя Стуса,
канд. юрид. наук

КАТЕГОРІЯ ПРАВОВОГО БУТТЯ У ВЧЕННІ ПЛАТОНА

Ключові слова: право, буття, вчення Платона, держава, онтологія, античність, ідея, логос, міф, космос, закон.

Питання правового буття – це питання не просто правових основ і витоків, а того, що дає підстави праву бути. Досліджуючи історію правової думки, автор намагається знайти підстави для утвердження цієї фундаментальної категорії. У попередніх роботах, присвячених цьому поняттю, автором цієї статті були визначені особливості правового буття у міфології та у досократиків. Продовжуючи опрацювання зазначеної тематики, неможливо оминати увагою вчення Платона. З огляду на увагу до цієї постаті, важко давати оригінальні інтерпретації його правової філософії. Втім, виникає потреба провести таке дослідження, орієнтуючись саме на ключове питання онтології – категорію правового буття.

Питання онтології та філософії права, правового вчення Платона досліджували такі вчені як Ф. Ніцше, М. Хайдеггер, Б. Рассел, А. Лосєв, А. Доброхотов, Ф. Кессіді. Окремо варто відзначити роботи вітчизняних правників: Н. Оніщенко, О. Скакун, А. Крижановського. Разом з тим, науковий дискурс щодо виявлення та обґрунтування категорії правового буття у античному світі потребує свого продовження та подальших досліджень.

Наведене вказує на актуальність заявленої теми дослідження, метою якого є виявлення основних атрибутів правового буття у вченні Платона та з'ясування основних сутнісних сил, що визначають правову онтологію, опираючись на вчення філософа.

Правове буття – це те, що дає підстави праву бути, те завдяки чому право є тим, чим воно є. Характеристики та атрибути цієї категорії у різних вченнях та

світоглядах відрізняються, але, разом з тим, сходяться у тому, що визначають «правове» як те, що дає онтологічну характеристику речам у дійсності, вводить їх в орбіту права. Основними атрибутами правового буття у грецькій міфології були: справедливість, благо, мир, ієрархічність; у філософів-досократиків – це логос, справедливість, космічність. У вченні Платона досліджуються як вище вказані категорії, так і вводяться нові.

Платон наголошував на важливості проведення дихотомії державного та правового начал. «Кожна влада встановлює закони для своєї вигоди: демократія – демократичні, тиранія – тиранічні й так само інші. А встановивши їх, оголошує для підлеглих, що вони, ті закони, справедливі. Це вигідно для властей, а того, хто порушує їх, вони карають як такого, що поводить протизаконно й несправедливо» [1, с. 22]. У цьому судженні філософ констатував важливе положення, а саме, про відповідність права його джерелу. Якщо зміст права обмежується законом – то джерелом його буде держава, що його видає. Тоді варто зважати на особливості прояву державного левіафана: якщо він деструктивний, то потрібно миритись і виживати серед руйнівних законів, якщо благий, то сподіватись, що характер діяльності не зміниться. Держава маніпулює атрибутами правової онтології, зокрема «справедливістю», розуміючи, що саме ця категорія є основою правосвідомості і саме з неї, в першу чергу, людина черпає зміст правових модулів. Коли мова йде про правове буття, то положення щодо витоків формулюються дещо інакше. Сама ця категорія уже покликана спростити державницький археологічний монізм щодо права. Не можна стверджувати, що зміст права вичерпується державою. Загальні ідеї права не створені людиною, а лише нею споглядаються, відкриваються і засвоюються із надлюдського виміру. Про то свідчить уже міфологічний характер первісної правосвідомості, коли юридичні положення вміщуються у образи; це означає священний характер вказаних положень, а відповідно, їх незмінність (що не можна сказати про людську природу).

Варто звернути увагу на думки філософа, які вдало ілюструють різницю між «рукотворним» законом і «нерукотворним» правом. «Адже якби з волі божественної долі з'явилась коли-небудь людина, досить здатна за своєю природою до засвоєння цих поглядів, то вона зовсім не мала б потребу в законах, які б нею керували. Ані закон, ані який би то не було розпорядок не стоять вище знання» [2]. Закон виражає потребу людей у розумності в їх стосунках. Доступ до знань відкриває людині виключно божественний світ, адже сама по собі вона їх не генерує, а лише отримує через відкритість правового буття. Якби людина повністю відкрила для себе і засвоїла світовий логос, то у своїй поведінці на пряму керувалась би ним. Тобто право, що уособлює цю розумність є вищим в онтологічній ієрархії ніж закон. У мінливого закону завжди будуть незмінні критерії: розумність, справедливість, свобода, добро. Відтак, закон цілком може бути не розум-

ним (наприклад, з економічної точки зору в епоху феодалізму відстоювати інтереси титульних землевласників і кріпацтво), не справедливим (наприклад, коли санкція статті передбачає фіксоване грошове покарання для людей із різним майновим станом, внаслідок чого, людина зі значними статками не відчує майнового дискомфорту, а тоді відповідно відновлювальна і превентивна мета норми не буде досягнута, хоча режим законності при цьому збережеться), ущемляти свободу і бути «злим» (наприклад, надання можливості застосування особливих методів допиту органам НКВС у 1930-х рр.).

«Чи не правда, всякий став би встановлювати закони заради кращої мети?... Над усім цим стоїть розум, який вирішує, що з них краще, що гірше; він, ставши загальним встановленням держави, отримує назву закону» [2]. Отже, правове буття згідно з вченням Платона корениться у вищому розумі. Для розвитку подальшого дискурсу потрібно з'ясувати, що ж філософ мав на увазі під цією складною категорією. «...Розум сам осягає за допомогою діалектичної сили. Певні припущення, ...вони для нього просто припущення... щоб іти до початку всього. Досягнувши його ... він приходять до висновку, не користуючись при цьому жодним споглядальним матеріалом, а лиш самими ідеями» [1, с. 208].

Таким чином, розум для людини це пізнавальна здатність, за допомогою якої вона може дістатись основ буття. Розумом суб'єкт відкриває для себе істину в ідеях. Правове буття відкривається людині через споглядання ідей, тих форм, які лежать в основі світобудови. Отже, основна впорядкувальна сила правового буття за вченням Платона – це розум, те, що зв'язує ієрархічно правове суще і правове буття через ідентифікацію у дійсності «кращого» та «гіршого».

Розумність не завжди співпадає із правосвідомістю. Саме такий висновок можна зробити виходячи із думок Платона, втім така позиція приховує у собі і небезпеку: «Однак більшість вимагає від законодавців, щоб вони встановлювали такі закони, які були б добровільно прийняті більшою частиною народу. Це на зразок того, якщо б вимагали від вчителів гімнастики і лікарів тільки приємної вправи і лікування для тіла, дорученого їх піклуванню» [2]. Платон пише про правителя як про філософа, тобто про того, яким він має бути, адже саме філософ найкраще може розкрити зміст принципу розумності для населення. Але якихось критеріїв щодо того, яким саме має бути цей правитель в якості мудреця Платон не давав, адже в першу чергу він мав на увазі себе самого. Небезпека полягає у тому, що справді певні закони попри свою непопулярність все ж потрібні і державі, і суспільству (наприклад, податки), але може бути і ситуація, коли така необхідність нав'язується, зокрема, як це робиться у тиранічному типі держави. Таким чином, ігнорування правосвідомості народу як такої, яка не здатна в повній мірі заглибитись у вищий Логос, може мати наслідки зовсім протилежні до очікуваних. Правове буття має бути розкритим не окремим обраним особам,

а всьому соціуму, адже так чи інакше право – це явище не індивідуальне, а відповідно і доступ до нього не має бути аристократичним чи олігархічним.

Платон виділяв три рівні розгортання правового буття: «Законодавець повинен мати на увазі потрійну мету: щоб держава, яка будується була вільною, внутрішньо доброзичливою і мала розум» [2]. Отже, розум, свобода і конструктивне співіснування – це три ключові стовпи, на яких фундується правове буття за вченням Платона. Ще можна було б додати справедливість, але ця категорія сама по собі у греків часто була синонімом права. У цій тріаді відображені всі три рівні, у яких можна розмістити сходження правового буття у світ речей, а саме, це: надособистісний, особистісний і міжособистісний рівні.

Надособистісний рівень – це метафізика права, яка дає начало дискурсу про правове буття як такому і вберігає його від затінків людського его, але при цьому робить його невід’ємною частиною екзистенції. Саме для цього філософ наполягав на розумності законодавчого процесу, адже розум людини – це лише властивість і потенція, яка реалізується в залежності від співвідношення вищому Логосу.

Особистісний рівень правового буття розгортається у правосвідомості людини через її перцепцію процесів впорядкування, що складаються як на суто антропологічному рівні, так і поза ним – у природі. Саме для цього і існує принцип свободи, як спосіб реалізації людської сутності і можливостей через право.

І, зрештою, міжособистісний рівень – це те, що у сучасній юриспруденції прийнято називати об’єктивним правом, тобто регуляція поведінкових зв’язків між людьми. Згідно з вченням Платона вона має засновуватись на дружлюбності. Можливо тому можна заперечити, зазначивши, що категорії «дружба» та «любов» є занадто етичними, але, при цьому, можна стверджувати, що без конструктивного спілкування адекватне впорядкування суспільних відносин загальнолюдським принципам співжиття не можливе. Платон мав на увазі не конкретне, а загальне, атмосферу співбуття, що не буде породжувати внутрішніх міжособиць: «Справа в тому, що відповідно до закону жодне покарання не має на увазі заподіяти зло. Ні, покарання виробляє одну з двох дій: воно робить каране або кращим, або менш зіпсованим ... але у всякому разі ніщо так не сприяє людським чеснотам, як законодавство і основи держав» [2].

Окремо варто уваги положення у вченні Платона щодо міфу як підстави ієрархізації правового буття. Платон зазначав, що у космосі екзистенція так влаштована, що краща природа панує над гіршою, сильніша над слабшою. Таким чином, по-перше, потрібно визнати ієрархічний характер правової дійсності, а по-друге – віднайти ту досконалішу природу, що має володарювати над людиною. Платон знаходив її у міфічних образах. «Кронос поставив тоді царями і правителями наших держав не людей, але даймонів – істот більш божественної і кращої

природи. Ми в наш час чинимо так із чередами овець та інших домашніх тварин, адже ми не ставимо биків начальниками над биками і кіз – над козами, але самі, належачи до кращого, ніж вони, роду, над ними пануємо. Це сказання, відповідне істині, стверджує і нині, що держави, де править не бог, а смертний, не можуть уникнути зла і важкої праці. А мається на увазі тут, що ми повинні всіма засобами наслідувати того життя, яке, як кажуть, було при Кроносі ... називаючи законом ці приписи розуму» [2].

Образність міфу для філософа – це та аналогія, якої потребує побутова правосвідомість, щоб сприйняти гегемонію розуму у своїх стосунках. Вищий є бог, а діяльність його в силу досконалої природи є абсолютно розумною. Людство завжди було свідомим того, наскільки трагічною може бути довіра суто людській волі, а тому ніколи не припинявся пошук правових універсалій, які б існували поза людським розумом, але разом з тим були сприйняті ним як закон та істина. Серед таких можна назвати божественне походження держави, природне право, непорушність особистих прав тощо. Таким чином, вчення Платона задало дуже важливу тенденцію для наступних поколінь, намагаючись ввести закон у сферу сакрально-священного.

У діалозі «Політик» Платон описував космічні регулятивні процеси, застосовуючи міфічні образи. Космос тут виступає як окрема сутність, на яку можна вплинути, але тим не менше вона повертається до стану упорядкування. «...Космос же продовжував обертатися під впливом долі і вродженого йому жадання» [3]. Отже, є сили, які впливають на буття космосу. По-перше: це доля. Це означає, що всі часові виміри у космосі є відкритими. Доля рухає космосом до визначеного майбутнього, саме тому тут нічого з нізвідки не береться і в нікуди не дівається, все впорядковано навіть у часовому вимірі. Для розкриття змісту правового буття це має важливе значення, адже питання майбутнього для регулювання є надзвичайно складним. Законодавець не може передбачити майбутнього, проте він може передбачити можливі наслідки тих чи інших подій. Таким чином, завдання права – не передбачення майбутнього, а задання всіх можливих варіантів поведінки і розміщення їх у юридичній системі координат. По-друге: є сильне бажання – жадання. Це також є невід’ємним онтологічним атрибутом права, адже так чи інакше, воно виражається у певних приписах, у певній волі – щось робити чи утримуватись від певних дій. Отже, правове буття – це завжди якась воля, яку потрібно виконувати, в протилежному випадку це відсторонені явища та процеси.

Метафізичні погляди Платона у онтологічно-правовому дискурсі наштовхують на думку, що право для свого існування та виживання потребує ідеї так само як греки потребували олімпійських богів. «Грек знав і відчував страхи і жахи існування: щоб мати взагалі можливість жити, він змушений був заступити себе

від них блискучим породженням мрій – олімпійцями» [4]. Ідея для Платона, за загальним розумінням, це першообраз, причина існування суцього, рід та вид. Більше того, ідея, це ще мета людського буття: «Таким чином, я назвав такі два види образотворчого мистецтва: мистецтво творити образи і мистецтво створювати примарні подоби... Але якщо існує обман, тоді все обов'язково має бути повно відображень, образів і примар» [5]. Отже, людська діяльність дихотомічна: вона або має справу з примарами, які не мають відношення до справжнього, або образами, які й складають сутність речей. За цією аналогією можна стверджувати, що правова поведінка людини теж дихотомічна, вона або правомірна або неправомірна. У цій класифікації з теорії права бракує лиш образу, точніше сам критерій закладений уже етимологічно, це «право-», але варто зауважити, що насправді мова йде про дотримання чи порушення закону, зміст якого не стабільний і залежить від багатьох факторів, які вирізняються своєю мінливістю (зокрема, час, характер влади тощо). Для Платона ж ідея-образ не піддається впливу часу, вона завжди однаково істинна. Таким чином, правове буття покликане якомога чіткіше втримати правовий критерій над потоком людських мінливостей.

Апогеєм онтологічно-правового вчення Платона є правовий ідеал як принцип ієрархії правового буття. В діалозі «Парменід» Платон розкривав зміст ейдоса та його зв'язку з речами: «Ідеї перебувають в природі у вигляді зразків, інші ж речі схожі з ними і суть їх подібності, сама ж причетність речей ідеям полягає не в чому іншому, як тільки в уподібненні їм» [6]. Отже, правове буття за вченням Платона розгортається на основі «зразків», а критерієм його щодо дійсності є ступінь «подібності» до вказаних ідеалів. Схожим чином влаштована архітектура більшості правових систем, коли є вища норма (конституція), у якій закріплюються базові принципи, які в подальшому потребують своєї деталізації і впровадження у суспільних відносинах.

Таким чином, вказаний нормативізм уже будується за зразком правового буття, який описував Платон зі всіма погрішностями, властивими позитивістському підходу. Всі виміри правового буття не існують паралельно, а впливають одне з одного. Надлюдське і наддержавне метафізичне право дає підґрунтя для правосвідомості та норм. Якщо розглянути ідеальну модель держави описану у одноіменному діалозі та «Законах», то виявиться те, що відбувається перехід від критерію «душі» (так як держава має три суспільні стани за зразком із частинами душі) до критерію майнового стану. Те, чому філософ так радикально змінив основи пояснює позиція щодо ідеї, один тип держави є ідеальним, а другий, більш «матеріальним», наближеним до реальності, так як речі лише тіні ідей, і ейдос має значення саме як ейдос, як мета.

Із вищесказаного можна зробити такі висновки:

1. У вченні Платона порушено важливе питання стану справедливості як ключового атрибута правового буття. Платон визначав його не просто як протилежність несправедливості, а як її відсутність і симптом соціальної хвороби. Право-справедливість – це те, що визначає цивілізоване людське співбуття, недотримання його спричиняє страждання.

2. У вченні Платона наголошується на недопущенні спотворення змісту «священства права», який є незмінним. Закон може бути різний, і важливим є саме його зв'язок із правовим буттям, закон є лише формою, чашою, яку ще потрібно наповнити змістом.

3. Розум, свобода і конструктивне співіснування це три ключові стовпи, на яких фундується правове буття у вченні Платона.

4. Із вчення Платона випливає, що правова дійсність побудована таким чином, що є нерухливе умозримо правове буття та становлення правового суцього. Всі правові системи – це світ речей, який рухається і змінюється, але ця мінливість здійснюється в межах заданих ідей-парадигм.

Перспективою подальших досліджень є розроблення онтологічної концепції права на основі правових вчень античних мислителів, що дозволило б розглянути правову дійсність через призму найфундаментальніших категорій правового буття.

1. Платон. Держава. Пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ. Основи. 2000. 355 с.

2. Платон. Закони. Диалоги. Москва. «Мысль». 1986. URL: <http://psylib.org.ua/books/plato01/30zak09.htm>

3. Платон. Политик. Диалоги. Москва. «Мысль». 1986. URL: <http://psylib.org.ua/books/plato01/29polit.htm>

4. Ницше Ф. Рождение трагедии из духа музыки. Пер. с нем. Г. А. Рачинского. СПб. Азбука. 2000. 230 с. URL: <http://www.nietzsche.ru/works/main-works/tragoedie/births-tragedies>

5. Платон. Софист. Диалоги. Москва. «Мысль». 1986. URL: <http://psylib.org.ua/books/plato01/23sofis.htm>

6. Платон. Парменид. Диалоги. Москва. «Мысль». 1986. URL: <http://psylib.org.ua/books/plato01/24parme.htm>